

URBANISTINĖS KAITOS ŽEMĖLAPIAI

Tarpdalykinės mokslinės konferencijos, skirtos urbanistikos temai, pranešimų apžvalga

Vaidotas DAPKEVIČIUS
Architektas, Vilniaus dailės akademijos
Urbanistikos, architektūros ir dizaino instituto direktorius

Nors Lietuva de facto jau daugiau kaip pusę amžiaus yra urbanistinė valstybė su savitai išplėtotą miestų sistema, ši terra urbana vis dar stokoja visavertės miesto visuomenės ir miestietiškos kultūros.

Urbanistikos samprata ir interpretacijos

Urbanistika pirmiausia yra aplinkos formavimo menas ir mokslas. Tačiau be mokslinių ir metodinių principų šis menas praktiškai nėra pritaikomas. Išskirtinis šios disciplinos bruožas – tarpdalykiškumas. Terra urbana braižytojai, be meninių ir mokslinių erdvės formavimo principų, turi išmanyti miesto ekonomiką, sociologiją, istoriją, statybos inžineriją. Tokių interesų žmonių pasigendama prie bendro diskusijų ir darbo stalo.

Prieš metus, 2012 metų gruodžio mėnesį, įkurtas Vilniaus dailės akademijos (VDA) Urbanistikos, architektūros ir dizaino institutas (UADI) birželio mėnesį startavo su pirmuoju projektu – Klaipėdoje vykusia mokslinė konferencija „Terra urbana. Urbanistinės kaitos žemėlapiai: miestas, kultūra, visuomenė“. Renginio formata padiktavo urbanistikos disciplinos daugialypiškumas. Temų grupės – urbanistikos samprata ir interpretacijos, urbanistika sociologiniame ir kultūrologiniame kontekste bei urbanistinė praktika Lietuvoje ir svetur. Tokia seka konferencijos dalyvių pranešimų apžvalga pateikiama žemiau.

Lietuvoje urbanistiką turime įvardyti kaip problemą, nes tokiu oficialiu pavadinimu ji neegzistuoja. Nors šios problemos neįžvelgia aukščiausioji šalies valdžia, tai konstatuoja visos savivaldybės. Konferencijos dalyvio profesoriaus habilituoto daktaro Pranciškaus Juškevičiaus teigimu, aukštosios mokyklos taip pat turėtų įvardyti, kad tokio mokslo kaip urbanistika nėra. Teritorijų planavimo įstatyme nuo pat jo atsiradimo 1994 metais nebuvo perinamumo, vėliau netgi žengta atgal. Strateginio poveikio aplinkai vertinimas atliekamas be jokios metodikos ir neturint privalomos informacijos. 2014 metų sausio 1 dieną įsigaliosiančiai Teritorijų planavimo įstatymo redakcijai savivaldybės lygmens bendrųjų planų rengimo nuostatai parengti neišanalizavus, neapibendrinus dabartinių planavimo rezultatų, neįvertinus, kaip veikia dabartinis Teritorijų planavimo įstatymas.

Ar turėsime Urbanistikos įstatymą?

Būdamas susipažinęs su nemažu skaičiumi dabartinių savivaldybės lygmens bendrųjų planų, P. Juškevičius pasiūlė keletą išiečių, kaip būtų galima žengti jau ne teritorijų, bet urbanistinio pla-

G. Bartuškos nuotr.

navimo link. Pirmas žingsnis – atskirti urbanistinį planavimą nuo teritorijų planavimo. Urbanistinis planavimas apimtų urbanizuotas ir urbanizuojamas teritorijas, faktinį, o ne politinį ar juridinį miestą. Tai apimtų ir tai, kas juridinėje srityje vadinama „kita žeme“. Šiai urbanizuotai ir urbanizuojamai teritorijai turėtų būti parengtas atskiras urbanistikos kodeksas. Tai yra teisės aktų, tarp kurių turėtų būti ir kompaktiškos apimties Urbanistikos įstatymas, visuma.

Nuo urbanizuotų ir urbanizuojamų teritorijų likusiai daliai būtų taikomas Teritorijų planavimo įstatymas. Jis apimtų agrarines ir natūralias teritorijas. Šioms teritorijoms taip pat turėtų būti parengtas atskiras – teritorijų planavimo – kodeksas. Tokiu būdu būtų išgrynintos planavimo rūšys su radikaliai skirtingais tikslais ir uždaviniais. Taip planavimas taptų paprastesnis.

Antras žingsnis – planavimo procese turėtų būti naudojami nauji principai – matematiniais metodais paremti miesto modeliai. Jie leistų įvertinti ir operatyviai tvarkyti reikalus. Bendrieji miestų planai taptų gyvybingi, būtų atsisakyta planų rengimo dešimčiai metų. Planavimas taptų operatyvus ir tęstinis. Tokiai kasdienio planavimo veiklai būtų reikalinga ir atskira tarnyba.

Trečias žingsnis – faktinio miesto, kaip dalies sudėtingos, didelės ir atviro sistemos, pripažinimas. Dabar, P. Juškevičiaus teigimu, mes turime uždara sistemą. Klaipėdos miestas turi savo bendrąjį planą, rajonas – savo. Taip būtų pašalintas atsilikimas nuo kitų Europos miestų, jau daugiau kaip šimtą metų turinčių faktinio miesto sampratą.

Reikėtų pripažinti, kad urbanizacijos procesas ir raida yra tik iš dalies valdomi. Procesai, vykstantys visuomenėje, pavyzdžiui, suburbanizacija, dažnai nebūna planuoti. Jei pripažįstame, kad miestas yra sistema, turime pripažinti, kad egzistuoja ir posistemės. Įstatymuose nėra miesto kaip sistemos, sudarytos iš posistemių, sąvokos. Posistemės pavyzdys – gyventojų, savivaldybės, valstybės interesai ir poreikiai. Tokios savotiškos informacinės posistemės – ko iš tikrųjų nori gyventojai – niekas nebandė identifikuoti. Dalyvaujant planavimo procese tenka pastebėti – paprastai žmonės reiškia asmeninius interesus. Bendrieji interesai lieka neaiškūs. Esant daug interesų,

reikia įvardyti prioritetus. Kitos posistemės – inžinerinė infrastruktūra, komunikacinis mobilumas ir lokalizacinis mobilumas. Visos jos turėtų būti nuolat fiksuojamos ir analizuojamos. Nuo to priklausys miesto galimybės veikti, priimti operatyvius sprendimus.

Neišvengiami miesto funkcionavimo padariniai – tarša, saugumas, socialinė atskirtis ir kt. Tai kaina, sumokama už gyvenimo kokybę, taip pat vienas iš miesto kaip sistemos vertinimo kriterijų. Pavyzdžiui, gyventojui naudojantis privačiu transportu ši paslauga sudaro apie 15 proc. jo šeimos biudžeto, naudojantis viešuoju transportu – tik tris procentus. To niekas nebando analizuoti. Taigi neįvertinant to, kad posistemės tarpusavyje susijusios ir visos kartu lemia visos sistemos kokybę, dažnai neargumentuotai skiriamas perdėtas dėmesys tik daliai šių posistemių, nuvertinant kitas.

Įvertinus, kad miestas yra sudėtinga posistemių visuma, reikia pripažinti, kad architektas negali būti vienintelis miesto bendrojo plano vadovas. P. Juškevičiaus teigimu, miestus planuoti turi grupė kvalifikuotų specialistų – architektų, urbanistų, inžinierių, geografo, sociologų. Naujojo įstatymo nuostatas, kad bendrajam planui rengti gali vadovauti tik architektas, yra ydinga. Svarbiausia, kad tokios komandos darbui vadovautų sistemai mokantis dirbti specialistas.

Svarbus ir finansinis bendrojo plano įgyvendinimo aspektas. Dažnai bendrieji planai rengiami neatsižvelgiant į priemonės įgyvendinti skirtų lėšų poreikį ir galimybes. Kyla klausimas – kam reikalingas bendrasis planas, kurio neįmanoma įgyvendinti?

Visuomenė nedalyvauja planavimo procesuose

P. Juškevičiaus nuomone, tokios apimties planai, kokie galioja dabar, turėtų tapti vizijomis 20–25 metams ir būtų įgyvendinami matematinio modeliavimo bei operatyvinio planavimo būdu. Planavimas būtų susijęs su operatyviu konkrečių interesų, norų įgyvendinimu, nenukrypstant nuo patvirtintų ilgalaikių gairių, tam tikrus veiksmus atliekant tada, kai tam yra galimybių.

Dabartinę padėtį P. Juškevičius iliustravo Vilniaus gyventojų 2005 metų apklausos duomenimis: apie tai, kad bus rengiamas bendrasis planas, ◆

žinojo 50 proc. respondentų, 6,5 proc. sakė, kad dalyvaus svarstyme. Svarstyme dalyvavo 0,5 proc., siūlymų teikė 0,01 proc. respondentų.

Tai rodo, kad visuomenės dalyvavimas yra fikcija, realiai to nevyksta. Visuomenės dalyvavimas planavimo procese turėtų būti nuolatinis, turėtų būti užtikrinta, kad gyventojų nuomonės būtų suskirstytos siekiant atriboti individualius interesus nuo bendrųjų. Taip išvengiama viešuosiuose svarstymuose dažnai vykstančios necivilizuotos diskusijos.

Pranešime paminėta švietimo planavimo srityje svarba. Pirmiausia – visų

ką kalbame, turime pagaliau sukurti terminologinį aiškinamąjį urbanistikos ir teritorijų planavimo žodyną.

Papildydamas P. Juškevičių Vilniaus Gedimino technikos universiteto Urbanistikos katedros profesorius Algis Vyšniūnas savo pranešimu pabandė išaiškinti, kodėl Lietuvoje nėra tokio žanro kaip urbanistika. Urbanistikos nėra nei mokslo, nei studijų klasifikatoriuose. Tiesa, studijų klasifikatoriuje yra urbanistinio projektavimo šaka. Architektūros studijų krypties apraše apibrėžimo vis dar trūksta. Iškyla problema, susijusi su tokio profilio architektūros specialistų rengimu.

arba urbanistinio projektavimo (anlg. *urban design*), disciplinos sąvoka. Profesoriaus A. Vyšniūno teigimu, neatsitiktinai tai vyko tuo metu, kai Jungtinėse Valstijose, kaip ir Lietuvoje šiuo metu, pasibaigus ekonominiam nuosmukiui miestai susidūrė su tolesnės plėtros klausimais.

Harvardo universitete vykusios konferencijos rezoliucijoje buvo sakoma: „Ši konferencija yra tiriamoji, bet ne didaktinio pobūdžio, todėl joje bandoma rasti architekto (architect), landšafto architekto (landscape architect) ir miestų planuotojo (city planner) profesijų sąlyčio taškus bendram

miesto planuotojo veikla, erdvių urbanistinių formų ir pačios erdvės kūrimo procesas.

Šiandien dauguma Lietuvos mokslininkų, kalbančių apie miestą, apibendrina buvusią patirtį (architektūros ir urbanistikos istorija), kur kas mažesnė jų dalis kalba apie metodiką, domisi miesto rekonstrukcijos tema. Viešojoje erdvėje vis labiau imama miestą tapatinti su kokia nors siaura sritimi. Tampa madinga ekologinė arba žalioji urbanistika. Bet jeigu pripažįstame, kad Lietuvoje dar neišaiškinti urbanistikos objekto samprata, kaip galima pradėti kalbėti apie jo ypatybes? Yra teigiančiųjų, kad planavimas ir urbanistika yra sinonimai. A. Vyšniūno nuomone, teritorijų planavimas negali turėti turinio tol, kol nėra aiškus pats planavimo objektas. Dabar bemaž vienodai planuojami ir sklypas, ir valstybė.

Lietuvoje trūksta regiono lygmens bei miestų dalių ir urbanistinių parametrų studijų dokumentų lygmenų. Šios problemos bandomos spręsti pasitelkiant specialiuosius planus, kurie yra daugiausia žinybinio pobūdžio. Nuo miesto bendrojo plano yra pereinama iš karto prie sklypo planavimo. Tai baigiasi tuo, kad miesto dalių plėtros dalykus tenka spręsti teismams.

Išeitis – platformos, kur būtų imamas miesto raidos modeliavimas, atsiradimas. A. Vyšniūnas pritarė P. Juškevičiaus pranešime minėto operatyvaus, nuolatinio planavimo ir urbanistinio projektavimo atsiradimo būtinybei. Tokia platforma Klaipėdoje galėtų tapti ir šios konferencijos rengėjas – VDA Urbanistikos, architektūros ir dizaino institutas.

Šiuo metu studijų ir mokslo klasifikatoriai aiškiai prasilenkia. Vienas pagrindinių uždavinių yra šios problemos sprendimas. Įdomu, kad rengiamo architektūros krypties aprašo, kuris turės nustatyti urbanistinio projektavimo specialisto rengimo gaires, darbo grupėje nėra nė vieno šios srities atstovo. Tai rodo požiūrį architektų urbanistų rengimą Lietuvoje.

Pagrindinis A. Vyšniūno siūlymas – tai architektūros ir urbanistikos teorijos mokslo šakos įvardijimas, jos vietos bendrame kultūrologiniame ir politiniame procese apibrėžimas (pav. 1),

architektūros ir urbanistikos mokslo stiprinimas akumuliuojant kolektyvines architektų ir urbanistų patirties rezultatus. Teorijoje reikia pradėti nagrinėti profesinius instrumentus, patį projektavimo ir planavimo procesą, o ne tik komentuoti rezultatus vadovaujantis vien emociniais ir neobjektyviais kriterijais.

Urbanizuotos, bet ne urbanistinės Lietuvos visuomenės problemos

Atkūrus nepriklausomybę, sisteminiai miestų ir miestelių tyrimai netapo fundamentine Lietuvos humanitarinių mokslų kryptimi. Pritardamas buvusiems pranešėjų teiginiais, mokslų daktaras Tomas Butkus (UADI) situaciją urbanistinio švietimo srityje irgi vertino kaip kritinę. Lietuva yra viena iš kelių Europos Sąjungos valstybių, per pastaruosius 22 metus neparengusių nė vieno atestuoto urbanisto, nors pagal parengiamų architektų skaičių pirmuoja Europoje.

Pasak T. Butkaus, XXI amžiaus Lietuvos visuomenė, nors ir tapo urbanizuota, netapo urbanistine. Nors dešimt metų kalbama apie darniąją plėtrą, miestai toliau plėtojami stichiškai, orientuojantis į išorinę plėtrą ir laisvų plotų užstatymą. Humanitarinių mokslų srityje tebevyrauja įsitikinimas, kad praktinis aspektas nėra būtinas, todėl dauguma mokslinių tyrimų orientuojami ne į realias urbanistines struktūras, bet į virtualų kultūros lauką.

Išvardytas problemas pavyktų įveikti tik valstybės lygmeniu inicijavus nacionalinę urbanistikos mokslo programą.

Kultūrinė atmintis ir tapatumas

Visų šalių raida rodo, kad valstybės gyvybingumas priklauso nuo kultūrinių miesto ir kaimo plotmių santykio. Miestas yra institucinių, kultūrinės gamybos ir daugelio kitų civilizacijos privalumų kūrimo terpė, kaimiškoji sritis išlaiko tradicijas, sąsajas su žeme, skiriasi ir kultūrinė šių bendruomenių atmintis.

Humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyresnysis mokslo darbuotojas Vytautas Rubavičius savo pranešime teigė, kad modernių valstybių išlikimą lėmė

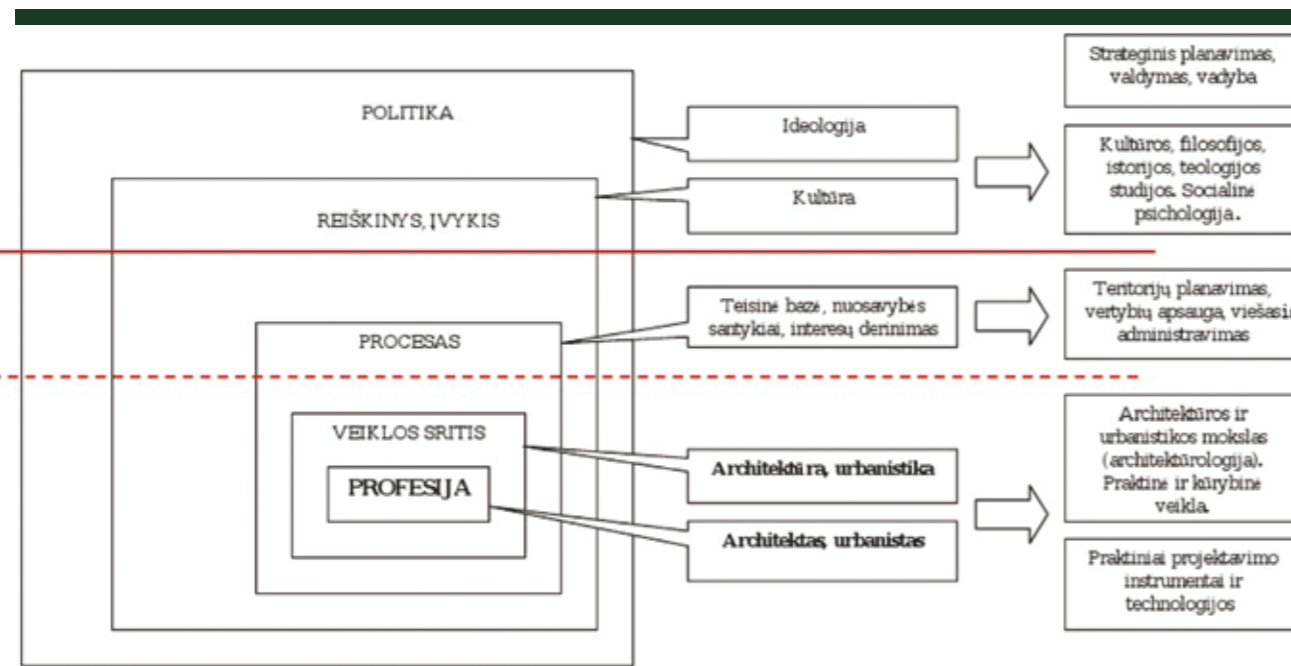
kapitalizmo raida ir jos paskatinta industrinė urbanizacija. XIX amžiuje ir XX amžiaus pradžioje, formuojantis nacionalinėms vertybėms, miestų ir jų bendruomenių vaidmuo išaugo. Kartu išsaugota ir istorinė miestų, kaip politinės ir kultūrinės galios centrų, įtaka. Lietuva XIX amžiuje buvo kapitalistinės sistemos periferijoje, todėl ir kapitalistiniai santykiai bei urbanizacija nebuvo pakankamai išplėtoti, stokota deramos miestietiško gyvenimo patirties.

Lietuvių tauta savo valstybę ėmėsi kurti be Vilniaus ir Klaipėdos, urbanistiniu valstybės centru XX amžiaus pradžioje tapo Kaunas. Ketvirtame XX amžiaus dešimtmetyje prasidėjo lietuviškoji urbanizacija. Į po karo ištuštėjusius Klaipėdą ir Vilnių suplūdo kaimo žmonės, taip pat rusakaliai atvykėliai. Tik kauniečiai išlaikė nepriklausomybės metais susiklosčiusią kultūrinę atmintį ir urbanistines jos šaknis. Vėliau sovietinė urbanizacija ėmė sparčiai keisti kraštą. 1970 metais pusė šalies gyventojų jau buvo miestiečiai. Jiems vis labiau pradėjo rūpėti istorinės miestų šaknys. Imta gaivinti Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių senamiesčius. Tokie regeneracijos projektai ugdė urbanistinę bendruomenių savivoką, veikė jų tapatumus tvirtinančią kultūrinę atmintį.

Išsilaisvinus iš sovietinės okupacijos, kilo nauja, globalaus kapitalizmo skatinama, urbanizacijos banga. Ėmė silpti ryšiai tarp žmonių ir įprastų gyvenamųjų vietų. Pradėjo irti susiformavusios miesto bendruomenės ir burtis nauji socialiniai dariniai, jau stokojantys kultūrinės atminties. Miestų planavimas buvo decentralizuotas ir paremtas kapitalo logika, apleisti nacionalinio tapatumo, kultūrinės atminties, miesto bendruomenių stiprinimo reikalai.

V. Rubavičiaus nuomone, kultūrinės atminties gyvybingumo problema ypač aktuali Vilniui ir Klaipėdai. Šiudviejų miestų kultūrinės atminties ir tapatumo problemą dera sieti su esminiais politiniais lietuvių puoselėjimo tikslais – stiprinti miesto bendruomenes, plėsti kultūrinę atmintį, saugoti ir gausinti istorinį bei urbanistinį paveldą, gaivinti išnykusių miesto bendruomenių ženklus. ▲

Tėsinys – kitame žurnalo numeryje.

Architektūros ir urbanistikos vieta bendrame kultūrologiniame, politiniame procese. Mokslinės ir profesinės veiklos lauko struktūros schema pagal objekto kriterijų.

Pav. 1. A. Vyšniūnas. Architektūros ir urbanistikos vieta bendrame kultūrologiniame ir politiniame procese. Mokslinės ir profesinės veiklos lauko struktūros schema pagal objekto kriterijų.

rangų politikų švietimas. Kai kuriose Europos šalyse asmenims, atėjusiems į politiką dirbti šioje srityje, yra privalomi dviejų savaičių urbanistinio planavimo kursai.

Trūksta veiklos sampratų

Viena pagrindinių konferencijos dalyvių akcentuotų nuostatų – siekti susitarimo dėl urbanistinės veiklos sampratų. Norint vienodai suprasti, apie

Konferencija „Terra urbana. Urbanistinės kaitos žemėlapis: miestas, kultūra, visuomenė“ buvo pirmasis bandymas apibrėžti urbanistikos žanrą Lietuvoje. Tai pirmas tokio pobūdžio renginys, iškėlęs fundamentalius šios veiklos klausimus. Šiuo atveju ją galima lyginti su 1956 metais Harvardo universiteto Dizaino mokyklos dekano Josepo Lluiso Serto iniciatyva įvykusia mokslinė konferencija, kur pirmą kartą pavartota urbanistikos,

darbu urbanistinio projektavimo srityje (field of urban design).“

Kas modeliuos miesto raidą?

Taigi 1956 metais atsirado urbanisto, kaip sisteminės profesijos atstovo, apibrėžimas. Urbanisto veikla apibūdinta kaip kūrybinė veikla, tarpdisciplininis bendradarbiavimas. Urbanistika (urban design) – kompleksinė architekto, landšafto architekto ir

